

UOT 78

GÜNAY MƏMMƏDOVA*

BƏSTƏKAR-MUSIQİŞÜNAS NƏRİMAN MƏMMƏDOVUN
YARADICILIĞINDA MUĞAMLARIN NOTA YAZILMA MƏSƏLƏSİ

Məqalədə görkəmli bəstəkar-musiqişünas Nəriman Məmmədovun nota yazdığı muğamlar haqqında danışılır. Qeyd olunur ki, muğamın ilk dəfə nota yazılması 1928-ci ildə görkəmli bəstəkar M.Maqomayev tərəfindən həyata keçirilmiş, daha sonra bu estafeti bir çox Azərbaycan bəstəkarları, o cümlədən N.Məmmədov təhvil almışdır.

Bəstəkar 6 muğam məcmuəsi dərc etdirmişdir. Instrumental şəkildə "Bayatı-şiraz", "Çahargah", "Humayun", "Rast", "Şahnaz", "Zabul-segah", "Rahab", vokal dəstgah şəklində isə "Çahargah", "Rast", "Bayatı-şiraz", "Zabul segah", "Şur" muğamlarını işləmişdir.

Açar sözlər: xalq musiqisi, muğam, "Rast", "Şahnaz", "Çahargah".

Azərbaycan professional musiqisinin, bəstəkarlıq məktəbinin yaranması dahi bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəylinin adı ilə bağlıdır. Üzeyir Hacıbəyli irsini davam etdirən görkəmli bəstəkarlarımız Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Cövdət Hacıyev, Soltan Hacıbəyov, Səid Rüstəmov və başqaları bir-birindən gözəl, rəngarəng əsərlər yaradaraq daima milli mədəniyyətimizin çiçəklənməsi, inkişafı uğrunda çalışmış, milli musiqimizi dünya səviyyəsində tanıتماğa səy göstərmişlər.

Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin inkişaf tarixində, Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında XX əsrin 50-ci illəri yüksəliş dövrü olmuşdur. "50-ci illərdə dövrün tələblərinə layiqincə cavab vermək, zəngin mənəviyyatlı müasir insanın dolğun surətini yaratmaq üçün bədii sənətkarlıq məsələlərinə də tələbkarlıq xeyli artmışdı. Bu da öz növbəsində sənətkarların qarşısında həyat həqiqətlərini daha dərinədən öyrənmək vəzifəsini qoyurdu. Doğrudur, bəstəkarların hamısı həyatın nəbzini eyni dərəcədə duymağa nail olmasalar da, onların müasir insanın mənəvi aləmini real şəkildə əks etdirmək üçün yeni-yeni metodlar axtarmaları, həyat hadisələrini tipik obrazlar, qüvvətli xarakterlər vasitəsilə ifadə etməyə səy göstərmələri əhəmiyyətli idi." (S.C.Qasımov, N.H.Bağırov "Azərbaycan sovet musiqi ədəbiyyatı". Bakı "Maarif", 1984, s. 35)

Yaradıcılığı XX əsrin 50-ci illərinə formalaşan bəstəkarlardan biri də Nəriman Həbib oğlu Məmmədov idi. Professor Cövdət Hacıyevin tələbəsi olmuş Nəriman müəllim musiqi tariximizdə öz sözünü demiş, özünəməxsus yer tutmuş musiqi xadimlərindəndir.

N.Məmmədovun əsərləri xalq musiqisi, muğam sənəti, aşiq musiqisi ilə qırılmaz tellərlə bağlıdır. Bəstəkar xalq yaradıcılığı bulağından əliaçıqlıqla istifadə edir, onu öyrənir, və onun ən yaxşı tendensiyalarını götürür. "Sənət o zaman həqiqi qiymətini alır ki, o mayasını xalq yaradıcılığından götürür. Mən həmişə bu meyarı əsas tutmuşam. Nə yazmışamsa hamısını xalq mənəviyyətinə uyğun bəstələmişəm" (Nəriman Məmmədov).

N.Məmmədov Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasını iki ixtisas-bəstəkarlıq və musiqişünaslıq üzrə bitirmişdir. O, bəstəkarlıqda olduğu qədər musiqişünas kimi də ciddi və səmərəli fəaliyyət göstərmiş, bu sahədə olduqca dəyərli, əvəzsiz işlər görmüşdür. N.Məmmədovun musiqişünaslıq fəaliyyəti onun bədii yaradıcılığına xidmət edən sənət laboratoriyasıdır. Bununla bərabər, N.Məmmədovun musiqisində konkret bir muğam və ya el havasına təsadüf etmək mümkün deyil. Ümumiyyətlə, bəstəkarın dəsti-xətti, yazı üslubu muğamatın melodik quruluşundan, inkişaf prinsiplərindən yaranmışdır.

1959-cu ildən N.Məmmədov Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Memarlıq və

İncəsənət institutunda çalışmış, bu xətt ilə o, bir neçə folklor ekspedisiyalarında iştirak etmişdir: Lənkəran, Zaqatala, Şəki, Qazax, Naxçıvan. Respublikanın müxtəlif bölgələrindən topladığı xalq mahnıları və oyun havarı 7 cilddən ibarət “Antologiya”da çap edilmişdir. Bu ekspedisiyaların nəticəsində N.Məmmədov musiqişünas-alim Ə.İsazadə ilə birlikdə “Azərbaycan xalq mahnı və oyun havaları” adlı iki cildlik (I cild – Bakı, 1975; II cild-Bakı 1984) məcmuə çap etdirmişdir ki, bu da musiqi folkloru sahəsində ən qiymətli işlərdən biri hesab olunur.

Peşəkar musiqiçilər N.Məmmədovun xalq mahnılarımızı, muğamlarımızı nota salan təcrübəli musiqişünas kimi də tanıyırlar. Sənətsünaslıq namizədi, professor L.Karaqiçeva “Советская музыка” jurnalında dərc etdirdiyi “Nadir tədqiqat işi” sərəlvhəli məqaləsində deyir ki, N.Məmmədovun nota saldığı muğamlar onun təkcə bu sahədə olan dərin biliyini sübut etmir. Bu not yazıları, hər şeydən əvvəl tədqiqat işidir, bədii əsərdir.

Muğamlarımızın nota yazılması işində uzun illər çalışan, musiqişünaslardan olan N.Məmmədov 40 ildən çox bu sahədə əmək sərf etmiş və muğamların tədqiqi ilə məşğul olmuşdur. Tar ifaçısı olan N.Məmmədov müvəffəqiyyətlə praktikada ən ağır, qəliz janrı- muğamı mənimsəmiş, onun eşitmə qabiliyyəti dərinləşmiş, itilənmiş və nəzəri bilikləri genişlənməmişdir.

Bəstəkar muğama daim müraciət edərək onda yeni ştrixlər, yeni gözəlliklər, yeni rənglər tapır. Profesional musiqi nəzəriyyəçisi N.Məmmədov ən populyar Azərbaycan muğamlarını tam, maksimum dəqiqliyi ilə nota köçürməyi qarşısına məqsəd qoymuşdu.

Sənətsünaslıq doktoru, professor Ramiz Zöhrabov “Muğam” elmi-publisistik monoqrafiyasında belə yazmışdır: “50-ci illərdə şifahi-professional musiqinin bilicisi, bəstəkar-musiqişünas Nəriman Məmmədov muğam dəstgahlarının bütöv silsilə şəkildə yazılması işinə başlayır. Bunun nəticəsində müxtəlif illərdə “Bayatı-Şiraz”, “Şur” instrumental, “Çahargah” və “Rast” vokal-instrumental muğam dəstgahları Moskvanın “Советский композитор” nəşriyyatında, “Rast” və “Şahnaz”, “Çahargah” və “Humayun”, “Segah-zabul” və “Rahab” instrumental muğamları isə Bakıda nəşr edilmişdir.” (Zöhrabov R. Muğam. Bakı: Azərənşr, 1991, səh. 66)

Muğamların nota yazılması məsələsi 30-cu illərdən başlayaraq bir sıra bəstəkarların diqqətini cəlb etmiş, bu sahədə Q.Qarayev, Niyazi, T.Quliyev, Z.Bağirov və s. bəstəkarlar bir çox işlər görmüşlər. Muğamların ilk not nümunələri haqqında professor R.Zöhrabov yazır: “Musiqişünas Q. İsmayılovanın “Müslim Maqomayev” monoqrafiyasında qeyd edildiyinə görə, ilk dəfə muğamı (“Rast”) 1928-ci ildə məşhur tarzən Q. Pirimovun ifasından Müslüm Maqomayev nota köçürmüşdür” (Zöhrabov R. Muğam. Bakı: Azərənşr, 1991, səh. 64).

“1930-cu illərin ortalarında “Rast” və “Şur” muğamları instrumental şəkildə maestro Niyazi tərəfindən nota salınır. Həmin dövrdə Qara Qarayev “Şur” muğamını vokal-instrumental şəkildə nota köçürür. Məşhur rus musiqişünası V.Belyayev özünün “Yaxın və Orta Şərq xalqlarının musiqi mədəniyyəti haqqında çox mühüm əsərində Q.Qarayevin bu yazısının fraqmentlərini yerləşdirib. İlk dəfə olaraq Tofiq Quliyev və Zakir Bağirovun 1936-cı ildə “Rast”, “Düğah”, “Zabul-Segah” muğamlarının nota köçürmələrinin nəşri Azərbaycanın musiqi həyatında böyük bir hadisə oldu. Ondan sonra bir çox bəstəkarlarımız muğamları nota köçürməyə başladı” (J.Qulamova “Naxçıvan Muxtar Respublikası Bəstəkarlar təşkilatının 30 ildə keçdiyi yaradıcılıq yolu”. Bakı, 2010).

Muğamların ilk çapından uzun illər keçdikdən sonra yalnız 60-cı illərin əvvəllərində N.Məmmədov muğamların yeni not yazılarını dərc etdirməyə başlamışdır. N.Məmmədov muğamları xalq çalğı alətlərinin və xanəndələrin ifasından fortepiano üçün köçürmüşdür. Bu işdə bəstəkara profesional ifaçılar-tarzənlər Ə.Bakıxanov, B.Mansurov, xanəndələr Y.Məmmədov,

H.Hüseynov, müğənnilər İ.Rzayev, A.Məmmədov böyük kömək əli uzatmış, onların ifasından N.Məmmədov muğamları nota salmışdır.

Bir qayda olaraq hər bir ifaçı muğama nə isə özünəməxsus tərz gətirir, muğamların istənilən bölmələrini ifa edirlər. Bəziləri öz fərziyyələrinə görə muğamı qısaldır, hansısa bölməni ixtisar edirlər. Ona görə də muğam dəstgahlarını tam şəkildə, bütün bölmələri ilə birlikdə nota yazmaq üçün N.Məmmədova çox çalışmaq, gərgin əmək sərf etmək lazım olmuşdur. Müsahibələrin birində ona ünvanlanan “Necə oldu ki, muğamları nota salmaq qərarına gəldiniz?”-sualına bəstəkar bu işi ona Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun musiqi şöbəsinin müdiri Q.Qasimovun təklif etdiyini və bu təkliflə sevinclə razılaşdığını bildirərək həminin belə cavab vermişdi: “Bu məhəbbət məndə tar üzrə təhsil aldığım illərdə daha da möhkəmləndi. Lakin bəstəkar və nəzəriyyəçi olmasaydın, çox çətin janr olan muğamın professional yazılışını edə bilməzdim” (Y.Hüseynov, “Vəfa” ədəbi-bədii, ictimai-publisistik jurnal, 4(5)/2004).

Bəstəkar 6 muğam məcmuəsi dərc etdirmişdir. “Qeyd edək ki, Nəriman müəllimin bu məcmuələri Rusiyada, Almaniyada, Amerikada, İngiltərədə, Polşada, Rumıniyada, Misirdə, Türkiyədə və başqa ölkələrdə geniş yayılmışdır. O cümlədən Moskvada VII Beynəlxalq musiqi konqresində, Alma-Atada Beynəlxalq musiqi tribunasında, Səmərqənddə Beynəlxalq xalq musiqi simpoziumlarında nümayiş etdirilmişdir.” (J.Qulamova “Naxçıvan Muxtar Respublikası Bəstəkarlar təşkilatının 30 ildə keçdiyi yaradıcılıq yolu”. Bakı, 2010)

Bəstəkar bir sıra muğamlarımızı instrumental və vokal-instrumental dəstgah şəklində nota salmışdır. Instrumental şəkildə Ə.Bakıxanovun ifasından “Bayatı-Şiraz” (Moskva-1962, “Sovetskiy kompozitor” nəşriyyatı), “Çahargah”, “Humayun” (Bakı-1962), “Rast”, “Şahnaz” (Bakı-1963), “Zabul-segah”, “Rahab” (Bakı-1965), vokal dəstgah şəklində isə (bu, xüsusilə qiymətlidir) “Gahargah” (Moskva-1970), “Rast” (Moskva-1978), İ.Rzayevin ifasından “Bayatı-Şiraz”, Z.Adıgözəlovun ifasından “Zabul segah”, “Şur” muğamlarını işləmişdir. Qeyd edək ki, bu muğamlar 2004-cü ildə yenidən İranın Təbriz şəhərində çap olunmuşdur.

Görkəmli bəstəkarımız Tofiq Bakıxanov bu barədə yazırdı: “Nəriman Məmmədov muğamın sirlərini mahir bilicisi, görkəmli tarzən, pedaqoq, əməkdar incəsənət xadimi və əməkdar müəllimi Əhməd Bakıxanovdan öyrənmişdir. O, muğamlarımızın nota yazılmasında çox işlər görmüşdür. Müxtəlif illərdə Əhməd Bakıxanovun ifasında “Bayatı-Şiraz”, “Şur” muğamları Moskvada çap olunmuşdur. Azərbaycanda “Rast”, “Çahargah”, “Humayun”, “Segah-zabul”, “Şahnaz” və “Rahab” muğamları nəfis şəkildə çıxmışdır. Vokal dəstgah formasında partitura Bəhram Mansurovun və xanəndə Hacıbaba Hüseynovun, Yaqub Məmmədov və Bəhram Mansurovun ifasında çap olunmuşdur. Bu muğamlara zəmanəmizin ən görkəmli sənətkarları Qara Qarayev, Tofiq Quliyev rəylər yazmışlar. N.Məmmədovun işləməsilə İslam Rzayevin ifasından “Bayatı-Şiraz” dəstgahı, Zülfü Adıgözəlovun ifasından “Segah-Zabul” nota alınmışdır” (Respublika qəzeti, 14 yanvar 2003. “İstedadlı bəstəkar, qayğıkeş müəllim”).

Qeyd olunduğu kimi onun bu əməyi Q.Qarayev, T.Quliyev kimi görkəmli bəstəkarlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, rus musiqişünası V.Vinoqradovun və bir çox xarici tədqiqatçıların diqqətini cəlb etmişdir. V.Vinoqradovun xahişi ilə N.Məmmədov İvanova “Yaradıcılıq evi”ndə muğam sənəti ilə əlaqədar mühazirələr demişdir.

Dahi şairimiz, yüksək zövqlü söz və musiqi ustası N.Gəncəvi əsərlərinin birində belə qeyd edir:

*Dünyada məqamı bilməyən bir kəs,
Pərdəli yolları düz gedə bilməz.*

N.Məmmədov da dahi şairin bu müdrik kəlamları ilə şəksiz razılaşıır. Bəstəkar muğamları mükəmməl bilir və elə onun yaradıcılığının yüksək pillədə durma səbəblərindən ən böyüyü də budur.

N.Məmmədov həmçinin elmi çıxışlarla, məruzələrlə mətbuat səhifələrində, konfranslarda folklorla, bəstəkar yaradıcılığına, müxtəlif problemlərə həsr edilmiş çıxışlar etmişdir. O, öz məruzələrində çox vaxt muğamlar haqqında danışır, muğam yaradıcılığına dair sualları cavablayırdı.

Beləliklə, bir sıra bəstəkarlar kimi N.Məmmədovun da muğamları nota yazması Azərbaycan musiqiçiləri üçün olduqca qiymətlidir. Bu məcmuələr bir tərəfdən muğam yaradıcılığının məşhurlaşmasına, dərs vəsaiti kimi istifadə olunmasına, bir tərəfdən də yeni-yeni yaradıcılıq axtarışlarına yol açır.

Onun çap olunmuş muğamlarını şəst ilə “inci” adlandırmaq olar. Onlar ladin məntiqini, təbiiliyini, müxtəlif mərhələlərin inkişafını tam mənada dəyərləndirməyə imkan verir. Bu muğamların not yazıları müəllifin yüksək qabiliyyətindən və ustalığından məlumat verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bakıxanov T. İstedadlı bəstəkar, qayğıkeş müəllim / Respublika, 14 yanvar, 2003.
2. Hüseynov Y. “Vəfa” ədəbi-bədii, ictimai-publisistik jurnal, 4(5)/2004.
3. Qasımova S.C., Bağırov N.H. Azərbaycan sovet musiqi ədəbiyyatı. Orta ixtisas musiqi məktəbləri üçün dərslik. Bakı: Maarif, 1984.
4. Qulamova J. Naxçıvan Muxtar Respublikası Bəstəkarlar təşkilatının 30 ildə keçdiyi yaradıcılıq yolu. Bakı: Mars-Print, 2010.
5. Zöhrabov R. Muğam. Bakı: Azərnəşr, 1991.

*Naxçıvan Dövlət Universitetinin müəllimi
e-mail: gunay-memmedli@mail.ru*

Gunay Mammadova

The issue of notation of mughams in the works of composer-musicologist Nariman Mammadov

The article deals with the mughams which were copied in notes by the well-known composer-musicologist Nariman Mammadov. It was also mentioned that in 1928 mugham was copied into notes by the prominent composer M. Magomayev for the first time and afterwards, this tradition was continued by many as well as N. Mammadov.

The composer got six mugham collections published. Along with these, he also worked on “Bayati-shiraz”, “Chahargah”, “Humayun”, “Rast”, “Shahnaz”, “Zabul-segah” and “Rahab” instrumentally, as well as “Chahargah”, “Rast”, “Bayati-shiraz”, “Zabul-segah” and “Shur” in the form of a vocal-instrumentally.

Keywords: *national music, mugam, “Rast”, “Shahnaz”, “Chahargah”.*

Гюнай Мамедова

**Проблема написания мугамов в произведениях композитора-музыковеда
Наримана Мамедова**

В статье рассказывается о мугамах, написанных выдающимся композитором-музыковедом Нариманом Мамедовым. Отмечается, что первая нотная запись о мугаме была сделана в 1928 году выдающимся композитором М.Магомаевым, а затем эта эстафета была передана многим Азербайджанским композиторам, в том числе Н.Мамедову.

Композитор опубликовал 6 сборников мугама. В инструментальной форме «Баяты-Шираз», «Чаргях», «Хумаюн», «Раст», «Шахназ», «Забул-Сегях», «Рахаб», а также в вокально-инструментальной форме «Чаргях», «Раст», «Баяты-Шираз». », «Забул сегях», «Шур».

Ключевые слова: национальная музыка, мугам, «Раст», «Шахназ», «Чаргях».

(AMEA-nın müxbir üzvü Ərtegin Salamzadə tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant: 28.02.2020

Son variant: 15.06.2020